

МИЛАН НЕНАДИЋ

ЧОВЕК ЈЕ ПРЕВАЗИЂЕНО БИЋЕ

Разговор водила Радмила Гикић Петровић

Милан Ненадић. Песник. Дobar. Велики. Има своје место, у самом врху наше поезије. Дobar сабеседник у разговору, тежак кад даје интервјуе, мрзовољан. Недавно је добио Награду „Јован Дучић”, све значајније је већ раније примио. Објавио тридесетак књига, преводио са румунског, заједно са Илеаном Урсу, и за преводе је награђиван.

Родио се у Грковцима код Босанског Грахова, студирао на Филозофском факултету у Сарајеву, осам година живео у том граду, десет година у Београду, потом четрнаест у Зрењанину, а сада, најдуже, у Петроварадину. Припремајући се за разговор, обишла сам библиотеке у Новом Саду и нашла само две књиге песама Милана Ненадића. Зар је то могуће?

Радмила Гикић Петровић: *Зашто, било би добро да се боље упознамо, те нам рециш нешто о Вашем детињству, о мајци, оцу и данима одрастања, јер кроз Вашу поезију они су синоними Ваше завичаја (Грахово, Грковци итд.).*

Милан Ненадић: Некад је Иво Андрић забележио да без детињства нема ничег, а онда – мислећи на вишеградску стазу – додао да се човек целог живота од тога *лечи*. И мајка и отац су ми били од помоћи, али су највећу помоћ у одрастању чинили дедови: деда *Симојан*, *сеоски кнез између два светска рата*, његова реч се и после Другог светског рата поштовала. Добијао је *Полишику*, из ње сам уз његову помоћ научио да читам. После Великог рата, из Русије,

коју је на коњу прејахао, вратио се у завичај. Жалим што је у Другом светском рату изгорео један плетени, огроман кофер, где су биле свеске и дневници које је водио. Унутра је била и једна преграда пуна жилета који су га, од Владивостока до куће на ветру пратили све док није стигао до Грковаца, у Босанској Крајини. Писао је мастиљавом оловком, на руском, али је говорио и немачки јер, забога – Босна је била довољно дуго део Аустроугарске да је и то морао знати. А други деда, Миле, био је ковач од угледа у десетак села са ове стране Дрине и са оне стране, од Штикова код Книна, преко Врлике дуж тока реке Цетине до Сиња и Триља. То, нажалост и на срамоту, више нису наши крајеви, припали су Ливањском кантону, чак и Вујадинова кула изнад „проклетог Лијевна”, тако да је све то, та стара Херцеговина, уз Гламоч, Грахово, Дрвар, Босански Петровац припало „браћи нашој родној” – Хрватима, стид нас и срам било!

Велики наш орах и смрч били су оријентираи где се налази кућа и вигањ Миле ковача. Деда је умро пре овог последњег погрома. Отац Душан је био сачувао нешто од Милиног алата ковачког. Касније сам сазнао да је све то, и тешки наковањ, и тоцила, однео неко од тих који су знали где и шта опљачкати. А огромни орах, који су тешко могла да обухвате и четири човека, кажу да је завршио као грађа за усташке кундаке. Ех, орах и смрч и јабуке и шљиве, и детињство – како то нестане, како несталоше и Нероди драги, ливада на коју су после косидбе слетали трокрилци авиони. Све то нестане, а сад бих да се сећам, а могу једино да се сећам и да склопљених очију пустим сузу. Ето, отуд ме прогони Андрићева мисао да се човек целог живота лечи од детињства.

Са књиџама Стефанос (1971) и Нови Стефанос (1974) јавили сѝе се ѝочейком седамдесетих ѓодина. После Сарајева, оѝишли сѝе у Беоѓрад, али о ѝом ѝериоду најмање знамо, а с обзиром да кажеѝе да нисѝе рођени за „било какав друѝиљено корисѝан рад”, ѝиѝа сѝе радили, и како су Вам ѝроѝицале ѓодине?

После Гимназије у Босанском Грахову отишао сам на студије књижевности у Сарајево. Тамо сам, не рачунајући војни рок, живео око осам година. То су биле интензивне године писања (заправо бележака), дружења у клубовима новинара, универзитетских клубова, кафана попут „Београда”, „Истре”, пропадања и узлетања, све са разним Вијонима, Катулима, локалним Сократима, братијом по вину и поезији. Уточишта су нам били студентски лист *Наши дани*, ревија *Одјек*, а у оноликој Југославији било је толико

књижевних листова и часописа, могао се добити и добар хонорар – душу дао за студентски џеп. Покојни Бранко Чучак, сјајан песник и колумниста, и ја, налазили смо се пред Паркушом, у 7 сати увече „код рупе”. То је било једно место из којег је волшебно извађена липа, у рупи се задржавала вода. Бранко је знао да се шали на сопствени рачун – „моје презиме Чучак римује се са ручак”; и за цигарете смо имали сјајне досетке. Одласци на Економски факултет, седељке и разговори у кафани „Багрем”, на буриће у хотел „Београд”, за Божић у „Централ” где су долазили Романијци, са храстовим лишћем као маскирном униформом, али су на раменима носили и по дебео храстов колац ако, дао Бог, дође до пјанског завођења реда. Осим студентског кредита који је трајао као мачки муж, ослонац сам налазио у племенитој помоћи мајке Данке и добром оцу Душану, рањеном на Сутјесци у Другом рату. Била су занимљива њихова писма и пакети. То је била храна за мене и тиха плакања у подстанарским собама чије сам хладне зидове грејао леђима и ребрима. И сад се сећам 1968. године кад ми је отац, и сам нарушеног здравља, писао на Филозофски факултет, писао да се клоним политике, да не идем у прве редове јер „наши плавци” најбоље бију своје. Наживао сам се батина код Уметничког павиљона у центру Сарајева, у животу нисам видео већа коњска муда него кад је преко мене палог на тротоар прескочио коњ и на њему „униформисани” плавац под шлемом. Има ту још чуда...

Онда сам отишао у Београд, изашао из воза, и кад сам пред Економским факултетом угледао улицу Гаврила Принципа, последње паре сам дао чистачу ципела с намером да се у Сарајево никада не вратим. Императив провинцијалца: увек је већи град освајање света. Нисам тада схватао да сва васељена може да стане у људско око и да се једним отвореним оком може обухватити све, да је човек сабирни центар појавног, појамног, и непојамног, да одговори на сва питања која човек може да постави почивају у неминовном судару објективног и субјективног.

Тек у Београду сам почео да схватам да се једним људским животом не може обухватити цео свет, да су универзум и сви универзуми превише за поимање, да се, како би рекао Ристо Тошовић, треба вратити „малим стварима”, да је људска моћ ситна и у односу на универзум једне капи росе. Јесам тада већ имао *Стефанос* и *Нови Стефанос*, две збирчице стихова. Још 1971. сам за прву књигу добио награду Требињске вечери поезије. Она је волшебним захватом политике добила такво име, а већ је котирала као Дучићева награда. Зашто? Из разлога лакшег пливања тадашњих моћника – и Дучићево дело, као и дело Милоша Црњанског,

пружано нам је у гвозденим рукавицама. Већ сам ја имао у Београду браће по перу, и по несаници. То ми је много олакшало. Први на кога сам налетео био је Бранислав Петровић, који ме је, док смо седели у кафани, частио питањем: „Шта тражиш у Београду?” И пре него сам одговорио, частио ме је вицеом о зецу који из Босне бежи преко Дрине, у Србију. Кад је зец испливао на десну обалу Дрине и отресао воду са бундице, рекао је делегацији српских зечева да мора да бежи јер у Босни одсекоше јаја сваком оном ко има три. На примедбе једног српског зеца да нема чега да се плаши јер има два, несрећни босански зец је одговорио да је проблем баш у томе што у Босни прво одсеку јаја па тек онда броје.

Некако у то време се по новинама развлачио случај Есада Ћимића, који је завршен зна се како. А код Ћимића сам имао деветку из социологије; код покојног Јована Вуковића, вредног слависте, добру оцену. А много раније сам слушао предавања естетичара Ивана Фохта, znalца Требевића и стручњака за гљиве, па смо ишли код Душанке, сестре велике песникиње Даре Секулић, правили паприкаш, пијуцкали, охохо! Тако некако је изашла моја књига *Ошћии одар*, за коју добих Награду „Милан Ракић”. Тада ме је прихватио Београд, а ја сам одавно себе сматрао српским песником. Потом је дошла и збирка у славној Просветиној едицији, када је књига *Вунена времена* заталасала нашу књижевну и политичку сцену. Код мене су долазили „историчари уметности у цивилу” да одузму примерак Ћогове књиге. Дао сам им је, шта друго, јер сам као аутор добио цело то жуто Просветино коло. На суђењу Гојку Ћогу, пред поротом, једино се Брана држао сократовски, храбро, међутим Милан Комненић, који је себе већ видео у нашем Културном центру у Паризу – није. Дивно је било чути да Брана Петровић каже истражном судији да би га се мајка одрекла кад би чула да њен син не зна да чита, као уредник едиције, оно што му је дошло на уреднички сто! И још је нешто рекао у присуству Стевана Раичковића и нашег друштва у Градској кафани у Београду, али се тицало и мене; нећу о томе јер би личило на самохвалу и моју песму „Крштена животиња”, из књиге у жутој збирци *Освејна маска*.

Пициете слободним сѝихом, али Вам је сонетни венац савршен, шѝио захѝева велику дисциплину и знање. Шѝија је ѝресудно у одлучивању форме? Књига Општи одар (1978) као основу има један дубоко ѝраѝичан доживљај светѝа. Борѝо Сладоје је најѝисао да је ѝио ваѝа најбоља збирка, ѝде сѝије се суочили са болом, са земљом и ѝрадом, са иѝѝоријом... И, да сѝије „маниѝакално оѝседнуѝи смрћу”. Да је ѝио „слом наше ѝаѝиријархалне кулѝуре”.

Ойцији одар је настајао на маргинама песама тзв. слободног стиха. И обрнуто. Унутрашњи ритам сваке песме је неодвојив од нечега што зовем *риџам дисања* једнако *риџам њисања*. Књиге *Ойцији одар* и *Венац за Гаврила* су, у неку руку, враћање дуга завичају. Сонет је изазов, човек једноставно жели да у тај чудесан калуп сажме себе, да у тај клише утисне свој жиг, да целу умну строгаћу и раскош свога талента прилагоди сонетној форми. Творац је човеку дао моћ говора: колика ли је његова моћ ако је себи дозволио тај луксуз да смртном бићу допусти трунку своје свемоћи, да се приближи божанству?

Рајко Пејиров Ноџо је о истој књизи њисао: „И уојције, љејоше Ненадовићевоџ сџиха од ојасне су и сџрахојне врсте” (Летопис Матице српске, CLV, 1979, 1–2). *Књигу Вриснула је мајка (1985) објавили сџе заједно са Илеаном Урсу, а Јовица Аћин каже: „Ненадић је нејоврајно њочео ново обзорје у њесниковом ојкривању: зналачки разџговор са сџарењем и самоћом.”*

Зато је Рајко Петров Ного и изнео у закључку да су моји „стихови од опасне и страхотне врсте”, те да налазе сигуран ослонац у нашој поезији и историји; дакако – поезија је узвишена а историја нам је трагична.

Поетика предсмртности, сам чин рађања је, касније сам схватио, услов да се буде смртан. Отуд ваљда и тај осећај смртности. Отуд покушај да се, стварајући, како-тако, отмемо тој неминовности. Опаска Јовице Аћина да сам тек у књизи, пола-пола са Илеаном Урсу, „почео зналачки разговор суочен са старењем и самоћом” не помаже песнику. Чим отворим очи, бива несносно. Намеће се, с првом сунчевом зраком, страшно питање, шта сам то урадио, како бих могао да будем сигуран да ће се бесмртно Сунце (и оно је смртно!) баш због мене и сутра појавити. То питање је мучило и Сумере и Египћане и старе Хелене, просто их ломило ноћу. Отуд и мисао Мишела де Монтења да се ничим у животу није бавио колико размишљањем о смрти.

Поводом књиге Изабране песме (1989) Никола Кољевић је у њредговору за њисао како ојсесивни мојив смрџи бива и „најбоџаџије извориције њесничке слике у сџиховима (...) на џој ојџирици бријача, и разајетџој жици акробајне у ваздуху” и како је сџворио своју аушеничичну „џоеџику њредсмрџносџи”.

У том кључу је у предговору *Изабраним њесмама* писао Никола Кољевић. Он је то сликовито поредио са оним мотоциклистом

који турира свој мотор, да би ускоро смртоносно-смртноморно возио у вашарском бурету, и моју поетику назвао поетиком предсмртности.

Књиџа Угрушак: наставак Уточишта (1997) ѿрожсеџа је ѿемом избеџлишџива, реч је и о Крајџишницима.

Књиџе *Уџочишџиџе* и *Уџрушџак* нашле су свој „тематски” ослонац у злу које је снашло цео српски народ, поготово Крајџишнике. А то се зло белодано наставило у следећим деценијама до данас. У случају српског нашег народа зло се одомаћило и пророку никад није било лакше. Довољно је рећи: *биће џоре!*

Следствено томе је и наслов *Дивљи боџ Балкана* и јасно је зашто сам и на основу чега дошао до тог наслова; *Дивљи боџ* – то је онај неприпитомљени бог самоубиства, тај се не може држати на узди, али као и сваки бог, он долази по своје. Није ли тај дивљи бог дошао главе и Бранку Миљковићу и Бранку Ћопићу. Питајте га, рећи ће вам се; зачикавајте га, он ће се сигурно одазвати. Он је суђен појединцу, као што је народима суђен и досуђен бог рата! Моја сазнања су опасна и врло су једноставна и јасна. Као што би Мишел де Монтењ већ сџм рекао – ничим се нисам бавио колико размишљањем о смрти. И врло је опасно шетати тим минским пољем укупног људског искуства.

Има много тога у избору Милоша Јанковића који је, под насловом *Укус ѿелина*, сачинио и објавио у београдској Просвети. Знати за искру смрти, носити је у себи – значи стрепњу, ужасну тугу и болну опомену. Колико сам се само пута хватао за главу, до чупања косе, ако неће на папир права реч, она која би да зазове следећу. Имам осећај да бих, на томе месту где неће па неће права реч, могао сконцентрисан да погледом прогорим хартију, положим перо и уз врисак дигнем руке од свега, згужвам папир – свој живот – и одбаџим га, најрадије у живу ватру.

То би се могло звати и свесним увежбаним одлагањем самоубиства. Хватао сам се за речи као чудну реку спаса. Хватао сам се за самоубилачку одлуку сарајевских атентатора, за мог завичајца Гаврила Принципа. Одлука да пуца у Фердинанда била је заправо равна највишем песничком чину. Његов, и атентат младобосанаца, наш је највећи родољубиви еп, налик епском подвигу Милоша Обилица. Зар то није врхунски одзив на зов предака, примални крик, покушај да се у лице свету врисне висока свест о себи, о ономе што је и Петар Кочић оставио у наслеђе! „Ко искрено и страсно љуби ишџину, слободу и оџаџбину – неустрашив је као Бог, а презрен и

гледан као пас.” Има ли искренијег вапаја појединца свесног свога послања и постојања под звездама!

Године 2017. објавили сѐ књиџу Укопна свила, двојезично, на српском и на румунском, у избору Илеане Урсу. Од љакла ка ушочичију и најираџ. Ви љищете и криљике, али се бавиљте и љревођењем.

Књига *Укопна свила* је – двојезична, српско-румунска, у избору и преводу Илеане Урсу – право мирење с чињеницом да се све ређе лаћам пера. Перо ми је све теже у руци. Нестаје оног исконског заноса, тако неопходног за поезију. Сетим се често реченице моје тетке Милице која је знала рећи: „Мој сестрићу, мој племићу, видећеш да је лакше ући у године него у памет.” Сад то себи често понављам, све мислећи да би боље било да сам писао прозу, али ме није држало место. Чим бих започео прозним реченицама, оне би склизнуле у стих. Ту сам био немоћан. Топић је рекао да за прозу, осим талента, треба имати и дебелу позадину, да се дуго седи за писаћим столом, а песма се (баш тако ми је рекао кад сам добио Ракићеву награду) може ухватити у трену, за шанком у кафани.

С тим у вези је и храбар покушај да се окушам у превођењу, боље рећи у препевавању. Тако сам, уз помоћ Илеанину, почео да откривам Михаја Еминескуа, великог националног песника Румуније. Замолио бих Илеану да његове строге хексаметре, катрене и дистихе преводи на српски од речи до речи. Онда је дошло оно мучно, исцрпљујуће: требало је сачувати његов ритам, метар, риму. И све то преточити у наш српски језик. То се чинило немогућом мисијом. А онда сам схватио да румунски и наш језик имају безброј речи које се тичу земљорадње, природе, поготово међуљудских односа истог корена. Како је који освајач прелазио преко Балкана, тако је остављао свој траг. Десетак година сам се мучио са Еминескуовим поемама „Вечерник” и „Писма” (двојезично издање *Вечерник & Писма*, 1999) и на крају са песмом „Молитва једног Дачанина”. Помишљао сам да сам за моју поезију – мртав, да је готово с мојом исконском ватром онако како је Стеван Раичковић мислио за себе да се опростио од своје поезије док је препевавао Шекспирове сонете. А онда сам понављао у себи Вукову реченицу – „Не да се, ама ће се дати!” Колико сам научио од Еминескуа, толико сам му дао својих рима, брат-брату за две свеске стихова. Поготову помињем његову песму „Молитва једног Дачанина”, за коју сам тврдио да ми је жао што Еминеску није жив, а ја нисам богат, па да ми је прода. И више се Еминескуу нисам враћао! Било је још неких песника румунских који су прошли кроз „заједничку духовну радионицу” Илеане Урсу и моју: Раду Ђир, Мирча Динеску, Илеана

Маланчоју и још неки. Превођење је убитачан посао, поготово кад је поезија у питању. Најбоље је велике песме знати напамет, у оригиналу. Доброг преводиоца поезије Немци зову речју *дойесник*, тако некако.

Честе су Ваше њосвејте: Гаврилу Принципу, њесницима, сликарима, кћерци, сину... У њоследњих неколико ѓодина, углавном су Ваше књиѓе објављене као избор са додајком неколико нових њесама. Зацїтїо? Живїтїе надомак Новоѓ Сада, а у њесми „Градски центар” казујетїе нам о Скуцїцїїни, Хоцїелу, Поцїтїи и кафеу Театру, и цїо нимало њохвално.

Све посвете, осим Гаврилу Принципу који је моја тема и завичайни разлог, углавном су настале стицајем, заправо *сїечаяјем околносїи*. Много се грешака нанизало у мом животу. Једна од страшних грешака је и љубомора: опасна и погубна. Чак сам љубоморан и на написан лист хартије, камоли на силне странице које су попуњене нечијим писањем (дисањем), а нисам их прочитао јер је немогуће. Убиство писањем је као убиство читањем. То све иде у категорију врло свесног самоубиства. Почину да ме сустижу оне страшне море попут Миљковићеве максиме: „моје песме траже моју главу”. Имам на уму наша три Бранка – Радичевића, Миљковића, Ћопића; Радичевић болестан насмрт, Миљковић и Ћопић самоубице. Сви су принели главу на олтар поезије.

Утолико је све теже изаћи пред свет са новом књигом, кажемо *књиѓом* песама а не *збирком*. Зато се и склањам у неколике нове песме које додајем онима већ давно насталим, као што горе, на Тибету, неко на штапове везује комад свога платна, шарену крпу. Таква је и песма „Градски центар”, заустављена у Зрењанину. То су некакви просјаји, *lucida intervala*, почашћен тренутак духа, то је оно кад се сав живот сабије у једну тачку па не знаш куд би са свим тим него једноставно као лоше исписан лист хартије – згужвао и бацио у корпу, боље рећи – у ватру. Уосталом – ватра је мој највернији читалац: прогутала је толико мојих глупости и о њима није реч проговорила.

Добїтїник сїе Наѓраде „Јован Дучић”, а за Вашу њесму „Хвалим цїе” Славко Гордић је зацїисао: „На зрачном цїраѓу њозноѓ Дучића, њесник у новом свейлу самерава видљиву са невидљивом, а земну са вечном сїварношћу”, док је Никола Кољевић рекао: „Смрїї је средишњїи моїшїв и најбоѓацїїје изварирана њесничка слика у сїїховима Милана Ненадића.”

На Дучићевом трагу, на трагу позног Дучића, већ видим да се мора мислити на смртни час. И он сам је тврдио да постоје три идеје на којима почива сва велика поезија: БОГ, ЉУБАВ и СМРТ. То сведочи и његова песма „Врбас” настала у Гери, у Јужној Америци: паметном доста! Моја преокупација је, од почетка, била смрт. Као да сам, у бунилу неком, одсањао губитак завичаја. Измешало се земно и небно, видљиво и невидљиво, тачка на којој стоји и небески бескрај. Разлике у величини између Ракића и Дучића не видим – осим по обиму написаног. Сачували су оно зрно части које је потребно свакој великој националној поезији, они су оставили со језика на грумен наше земље. Никола Кољевић сматра да је смрт средишњи мотив најбогатије извариран баш у мојим стиховима. Једном сам, у необавезном разговору с њим у Матици српској рекао да бих се најрадије одрекао свих речи које сам написао, на шта је он застао, погледао ме и рекао: „Да то нисам чуо!” Он је тај ход бридом бритве чак поредио, као што је већ речено, са оним возачем мотора који се, турирајући свој мотор, смртоносно сурвава у вашарско буре. То канда личи на оно познато – смрћу против смрти. Али, пре бих рекао да је то покушај да се некако заvara смрт, да се настани животом. Некаква врста несобичне људске жудње, да се тамо негде далеко пресели човеково дисање, дамарање, топлина, да се у бесконачност насели нешто људског бића.

Касим Прохић каже: „Милана Ненадића је њјесма ’узела њод своје’; он је њен ријеџки миљеник. Све џињо је до сада сџворио на сџтало је из бездуџности џе обосџране сџрасџи.”

Ако бих ишао тим путем, лако бих дошао до закључка како је сваки људски напор узалудан, како се треба држати у свом мравињаку или термитњаку, или се угледати на пчелу: она оде празна, а пуна се враћа. Њен посао, из људског угла, има смисла. Али, кад човек погледа, и мравињак има смисла. Земљина лопта је постала *човечњак*, ето тих силних кула и градова и људских стаза и богаза. Ако бих се играо, могао бих, као *poeta vates*, да се наслоним на једно размишљање Иве Андрића како је људска врста одгурнута у део васионе као злоковаран сој који смишља пакост и зло и како ће, настави ли се како је кренуло, прелити димензије сунчевог система и заразити бескрај. Све што чини човек, води право у катастрофу. Нови песнички правац овога века може се мирне душе назвати *каџасџрофизам*. Човек је, изгледа, постао чир на задњици света: то место боли, али се лека не тражи – чека се да сам од себе пукне. Као да је људски ум постао депонија васионе. Ништа том ђубришту неће стати на пут. Имам на уму уметнички програм

Медијале сликара Милована Видака и *Ћубришиће* Леонида Шејке. Злочиначки ум човеков иде тако далеко да се *на врх њењу само они који хоће*. Како завршити ово бунцање у виду одговора осим помињањем пацифизма који почива на чуду званом *Rax romana*. Што би рекао наш генијалац Андрић: свет је пун гада. Ако се не удави у сопственом буњишту, ваља страховати да ће тај космички црв населити и препунити саму васиону својим буњиштем.